

UOT 78.03

ƏSƏDOVA AYSEL*

A.ADNAN SAYQUN “YUNUS EMRE” ORATORİYASI (I-II HISSƏ)

Təqdim olunan məqalədə türk bəstəkarı klassik türk bəstəkarlıq məktəbinin banilərindən A. Adnan Sayqunun “Yunus Emre” Oratoriyasının qismən təhlili verilib. Həmçinin burada, təsəvvüf musiqisinin xüsusiyyətləri, bəstəkar tərəfindən necə işləndiyi, lad-məqam üslubunun əsərdə təcəssümü haqqında qeydlər aparılıb. Araşdırmada türk və dünya musiqi ədəbiyyatından, jurnallardan istifadə edilib, elmi araşdırmalardan istinadlar verilib.

Açar sözlər: *musiqi, ilahi, faktura, lad-məqam strukturu, təhlil,*

A. Adnan Sayqunun Yunus Emre oratoriyası, insan və Tanrının vəhdətini qəbul edən bir dünyagörüşünə uyğun olaraq tərtib edilmişdir. II. Dünya müharibəsinin şiddətlə davam etdiyi 1942-43 illər arasında tərtib edilmiş bu oratoriyanın mətni Yunus Emre və Yunusa aid edilən və təsəvvüf fəlsəfəsini ortaya qoyan ilahilərdən ibarətdir. Oratoriya Anadolu xalqının sevgi, tolerantlıq və dostluq hissələrini ifadə edir və işıq saçacaq mənəvi çöküş prosesində insanlığın qurtuluşu haqqında ümumdünya mesajlarını ehtiva edir. Bu səbəbdən Sayqunoratoriyasının dramatik sürətini, “mahdiyyətə qayıdış” a əsaslanan və insanın insanlaşma müddətini təsvir edən “mistik səyahət” konsepsiyası çərçivəsində yaratdı: böyük çətinliklər və əzablar çəkərək sevgi, tolerantlıq və qardaşlıq anlayışı.

Sənətində xalq və təsəvvüf mədəniyyətinin dərin izləri olan A. Adnan Sayqunun “Yunus Emre” oratoriyasını bəstələməsinə təkan verən səbəblər, bəstəkarın tapıldığı sosial və mədəni mühitin xüsusiyyətləri baxımından başa düşülə bilər.

A. Adnan Sayqun 7 sentyabr 1907-ci ildə İzmirdə anadan olub. Riyaziyyat müəllimi olan atası Mehmet Cəlaləddin bəy (1872-1954) İzmir Milli Kitabxanasının qurucularından biri idi. Dörd yaşında ikən atasından oxumaq və yazmaq öyrənən bəstəkar, təhsilinə İttihad və Terakki Nümünə Sultanisində başladı. Sayqunun Yunusa olan marağı hələ uşaq yaşlarından özünü büruzə verir. Bəstəkarın verdiyi reportajlarda Yunus Emre poeziyasının aşiqi olduğunun, uşaq ikən dilşənçi dərvişlərdən Yunusun İlahilərini eşitdiyini və anladığını deyirdi.

“..1933-cü ildə ilk dəfə Yunus Emrenin bəzi şeirlərini bəstələməyə çalışdım. Amma etdiyim işi bəyənmədim. 1939-cu ildə başqa bir təcrübə etdim, yenə xoşuma gəlmədi. Nəhayət, 1942-ci ilin iyun ayında CHP adından bir ölkəyə səyahətə çıxdım. Qatarda “Yunus taxtını” oxuyarkən oratoriya bəstələmək fikrimi aldım...” [Cihat ÖZHAN, “Yunus Emre Oratorio”, 1946, s.5-6.]

Bəstəkar, Yunusun şeirlərindən bəzi seçimlər edərək, insanın varlığı, həyatı, ölümü, taleyi və Tanrı problemlərini özündə cəmləşdirən şeirləri düzəldir. Təsəvvüf düşüncəsində məqsəd müəyyən bir prosesi keçərək ən yüksək səviyyəyə çatmaqdır. Bu, bir çox fərqli mərhələdən ibarət uzun və ağırlıq bir prosesdir. Bəstəkar oratoriyanın xristianlığa xas bir janr olduğunu etiraf etsə də, İslam mədəniyyətindəki qiraətçiləri, xorları və ariyaları ilə bu janr əslində Sayquna görə İslam mədəniyyətində başqa bir şəkildə mövcuddur. Onun fikrincə, “Mövlud” bir İslam oratoriyasına bənzəyir. Sayqun izah edir:

“Bilirsiniz ki, oratoriya xristian kimi düşünülmən bir şeydir. Lakin oratoriya qərbdə yazılmamışdan çox əvvəl bizim üçün mövcud idi; lakin adı bir oratoriya deyildi. Məsələn, Mevlid. Mevlid mahiyyət etibarilə bir oratoriyadır. Musiqi mənasında bir termin demək olarsa Mevlidə oratoriya deyə bilərik. Qiraətçiləri, xorları, ariyaları və hər şeyləri ilə bir oratoriyadır”(Arac,

2001 s.114).

Əlbətdə ki, bəstəkar burada tam bənzərlikdən bəhs etmir. Doğum vaxtı mənasını verən "mövlud" Hz. Məhəmmədin anadan olandan bəri həyatından bəhs edən "Mövludlar" musiqili qeyri-müntəzəm səsləndirilən poetik bir əsərdir.

Mövlud (ərəb.). "Doğum vaxtı". Məhəmməd peyğəmbərin doğum tarixindən başlayaraq həyat hekayəsini izah edən və nadir hallarda ölümünə toxunan uzun bir şeir əsəri. Musiqi üslubunda at "Mövludan" müşayiəti olmadan səsləndirilir. Ən tanınmış və mənimsənilmiş Mevlid, Süleyman Çələbinin 1409-cu ildə Bursada yazdığı əsərdir. Türkiyədə Mövludun doğuşu, ölümü, evliliyi, sünnəti, adət və ya bu səbəbdən bu qədər böyük sevinc nə üçün əhatə olunur? Mövludlar əvvəllər tərzdə tərtib olunurdu; 19-cu əsrin əvvəllərində doğaçlama oxu tərzinə dəyişdirilir. Ancaq köhnə ənənəvi üslub olan Mevlidin izləri itmir. Bu əsərlər daha çox Rast məqamında oxunur (Say, 2005 cild 2, s. 469).

Bu tərif Sayqunun oratoriya ilə Mevlid arasında niyə əlaqə qurduğunu daha aydın izah edə bilər. Çünki dini və ya dini olmayan oratoriyanın məqsədi hər hansı bir mövzunu musiqi yolları ilə ifadə etməkdir.

Yunus Emrenin şeirlərini oratoriya olaraq bəstələmək Anadolunun körpü görünüşünü gücləndirdi. Sayqun Yunus Emre və şeirini beynəlxalq sənət mühitində təsəvvüf oratoriyası mövzularına daxil edərək tanıtdı. Bundan əlavə, bu əsər, iki fərqli mədəniyyətin universal sənət mühitində problemsiz birləşə biləcəyinin sübutudur.

"Yunus Emre" oratoriyasının dramatik bədii əsəri təsəffüvə xas olan anlayışlar çərçivəsində qurulmuşdur. "Bütün dinlərdən axan böyük mənəvi dərya" olaraq xarakterizə olunan təsəffüv dərin düşüncələrlə Tanrıya (Mütləq Varlıq, Bir Həqiqət, Bir Həqiqət) çatmaq üçün bir səydir. Oratoriya, mistik şüurdan uzaq olan İnsan-i cahil -ə xas olan ölüm qorxusunun mistik səyahət yolu ilə mənəvi saflaşma nəticəsində ölməzliyə çevrilməsindən bəhs edir. Bu kontekstdə ölüm, bir sonun deyil, yeni bir başlanğıcın dönüş nöqtəsini simvolizə edir və insan ölümlükdən ölməzə gedən bir səyahət təmsil edir. Səfərin son mərhələsinə çatan İnsan-i Mükəmməl, mahiyyətindəki İlahi keyfiyyətləri kəşf edərək ölməzliyə çatır. İnsanı Tanrının bir hissəsi kimi qəbul edən təsəvvüf fəlsəfəsində ruhun ölümsüzlüyə qovuşması, əvvəllər də deyildiyi kimi insana sonsuz bir məhəbbət bəsləyir.

Oratoriyanın I hissəsində mistik şüurdan uzaq insan- i-Cahil təsvir edilmişdir. II hissədə düşüncələri dəyişir və mahiyyətindəki İlahi keyfiyyətləri hiss etməyə başlayır. Son hissədə mistik səyahətini tamamlayır və İnsan-i Kamil səviyyəsinə yüksəlir və ölməzliyə qovuşur.

"Yunus Emre"-də, XVIII Əsrə xas olan ənənəvi oratoriya formasından istifadə olunsa da, dramatik inkişafın zirvəsi sufi mədəniyyətinə xas olan Zikr Mərasimi kontekstində yaradıldı. "No12" dəki bu zikr mərasimində yaradıcı ilə yaradılan arasındakı ikiliyin itməsi və ekstatik dərvişin "Mütləq Varlığa" inteqrasiyası təsvir edilmişdir.

"1 sayılı xor və orkestr"

I hissə ilk nömrə mistik şüurdan və dünyagörüşündən uzaq olan İnsan-i- cahil -in ölümə qarşı hissələrini əks etdirən sətirlərlə açılır. Ölüm onun üçün həyatdan ayrılmağın və məhv olmağın zəruri bir hissəsidir.

Nümunə 1.

Ölüm qorxusu ilə ümitsiz vəziyyətdə sarsılmış bir şüur və əhval-ruhiyyəyə aid olan bu sətirler, ilahi mahiyyət və mütləq gerçəklik biliklərinə çata bilmədiklərini göstərən bu motiv xor və orkestr ifasında səslənir. Ənənəvi oratoriyadakı camaatı simvolizə edən xor, Yunusun ölümə qarşıqarışıq hissələrini bu parçada ifadə edir. Xor qruplarında simvollaşdırılan fərdi “ölüm” həqiqətini leitmotiv kimi (30-32; 36-38 xanə) bütün xor tərəfindən təkrarlanır (33-34; 39-41 xanə) və bunun bütün bəşəriyyətin ortağ taleyi olduğu vurğulanır.

Bu xor parçasında, əksidilmiş kvinta aralığı, geniş miqyaslı ton və melodik planlarda, eyni zamanda motiv aralığında həlledici rol oynayır. Tenor solodan başlayaraq do pentaton-eolik ardıcılığı ilə hərəkət edərək, bu hissənin sonuna (ölçü 44) gəlişi nəticəsində gözlənilməz sarsıntı pentaton ardıcılığı ilə melodiyanın əksidilmiş kvinta üstündə həlli nəticəsində meydana gələn bizi ölüm qorxusu ilə üz-üzə gətirir və bu intervalın dramatik funksiyasını vurğulayır.

Nümunə 2. (No.1, 17-19 xanələr)

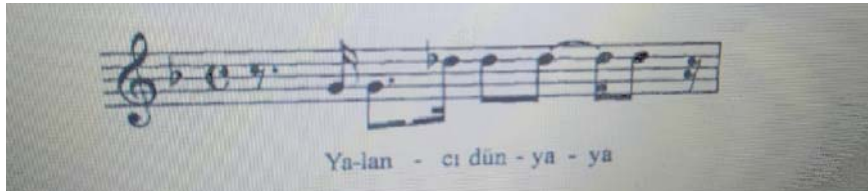

“No.2 Reçitativ: Tenor solo, timpani və simli alətlər”

Təsəvvüf səyahətinin ilk mərhələlərində Yunus təsəvvüf fəlsəfəsinə xas olan şüurdan məhrum idi və ölüm hissi bütün nəfsini bürümüşdü. Ölümün və tərək edənlərin geri qayıtmadığı ölümlər diyarı, içindəki boşluq və məhv olma hissini doğurur.

Reçitativ, 1-ci nömrənin bədbin əhval-ruhiyyəsinə əks etdirən əksilmiş kvinta aralığında qurulmuş ritmik bir giriş musiqisi ilə başlayır. Tenor solo, timpani və simli alətlər üçün hazırlanmış bu əsər, oratoriyanın bütün oxunuşlarında olduğu kimi, *recitativo accompagnato* toxumasındadır. “Yalan dünya” anlayışını və ölüm kontekstində yenidən əksilmiş kvinta - “qaranlıq motivi” ilə təsvir edilir. (ölçü 5, ölçü 31).

Nümunə 3.(№ 2, 5 xanə)

Təsəvvüf mədəniyyətində “qərib” özünü Tanrı yoluna həsr edən bir insandır. Dünya onun üçün yad bir torpaqdır. İlahi işığın boşluğa və qaranlığa əks olunması ilə yaranan bu dünyada insan, özündən, kökündən onu təşkil edən ilahi keyfiyyətlərdən uzaq düşmüş və özünü itirmişdir. Buna görə şüurlu insan özünü çox qəribə və tənha hiss edir. Onun “Tanrı”-ya, öz mahiyyəti kimi hiss etdiyi “Mütləq Varlığa” qayıtmaq, onunla birləşmək yeganə arzusudur. Bu parçada Yunusun bu düşüncələrdə olduğunu görə bilərik.

Dostu görmək istəyirsən? Niyə bülbül hey ağlayırsan?

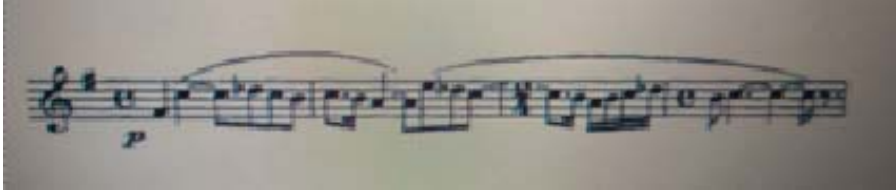
Bülbülün fəryadı, Tanrı ilə görüşmək arzusu olan, lakin mütləq şüura çatmayan aşıq tipi ilə eyniləşdirilir. Tatçı, gül bağçasındakı bülbülün cingiltisini sanki zikir məclisində dərvişə yalvaran və səsinin gözəlliyi ilə tamaşaçıları ovsunlayan aşıq kimi şərh edir.

“Sufi mədəniyyətində bülbül əbədi gözəllik arzusunda (həsrətində) olan ruhdur, şikayət etmədən əziyyət çəkir.”

(TATCI s.430., ŞİMMEL, s.300).

Ənənəvi türk musiqisində "ilahi" janr və üslubun ən qabarıq xüsusiyyətlərinə sahib olan bu ariyanın açılışında ölümü, qaranlığı, yoxluğu elan edən əksidilmiş kvinta və yarımqıç dördlük aralıqları modal bir şəkildə istifadə edilib.

Nümunə 4 (№4, 1-4 xanələr)

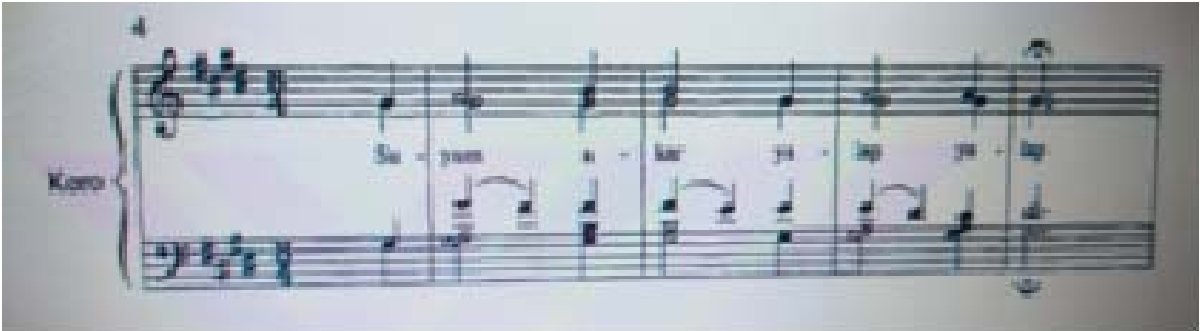

"№ 5 Xor: Xor və Orkestr"

Mistik səyahətin məqsədi dünyəvi istəklərdən imtina etmək, şəxsiyyətin mənfi keyfiyyətlərindən xəbərdar olmaq, müsbət keyfiyyətləri gücləndirmək və vurğulamaqdır. Dərviş ruhunu korlamaqla əziyyət çəkdiyi dərəcədə yetkinləşəcək və Tək Həqiqət olan Tanrıya çatacaqdır.

Xor və orkestr üçün bəstələnmiş bu hissə xoral üslubundadır. Bu oratoriyada üç xoral istifadə olunur və hər biri oratoriyayı təşkil edən üç hissənin son hissəsidir. Xoral, Yunus Emrenin "Dolab niçin inilersin" adlı ilahisinə bəstələnmişdir. Bəstəkar uşaqlıqda dərviş dilənçilərindən eşitdiyi bu melodiyanın sadələşdirərək burada istifadə etdiyini qeyd etmişdir.

Nümunə 5. (№ 5 4-8 xanələr)

Buna görə "No.5" həm orijinal sözlərin, həm də orijinal melodiyanın istifadə olunduğu əsərdə yeganə musiqi sitatıdır. Baxın bir çox xorallarında olduğu kimi homofonik toxumada (fakturada) ilahilərin misralarına uyğun olaraq iki hissəyə bölünür və hər motivin sonunda bir *fermato* var. Bu xoralda istifadə olunan segah makamındaki orijinal ilahi melodiya sol # pərdəsində işlənir. Orijinal ilahidən xoral melodiya kimi istifadə edərək səslərindən əmələ gələn çox sadə bir harmonik quruluşa yerləşdirərək bəstəkar modal effektə zərər verməyən təbii bir polifoniya naxışını yaratmağı hədəfləyir.

Təsəvvüf fəlsəfəsində və "Yunus Emre"də, insanlar varlığın əsas səbəbini, başqa sözlə, Tanrısal "sevgi" qavradıqları ölçüdə ölümsüzlüyə qovuşa bilirlər. Bu fəlsəfədə insan sevgisi kimi izah edilən ilahi "sevgi" anlayışı mühüm yer tutur. Təsəvvüfə görə, özünəməxsus bir hissəsi olan kainat (makrokosmos) və insan (mikrokosmos), heçlikdə əks olunan Tanrı obrazıdır.

Beləliklə, Tanrı ilə insan arasındakı ən güclü bağ "sevgi" dir və insanın Tanrıya yönəlməsi səbəbi ilə insana sonsuz bir sevgi gətirir. Yunus Emre "Yaranamı Yaradandan öteri (görə) sevirik" deyişində vurğuladığı kimi, hər fani olanı Tanrı və onun surətini qəbul edən bu fəlsəfə, ümumbəşəri bir insan sevgisinə əsaslanır.

ƏDƏBİYYAT

- 1.G. Refiğ “ Atatürk ve Saygun- Özsoy Operası”, Boyut Müzik - Yayın Grubu, 1997.
- 2.Esin Ulu “A. Adnan Saygun “Yunus Emre” Oratoryosu ve M. Tippettin “Zamanımızın Çocuğu” oratoryalarının yapı, stil karşılaştırmalı analizi” adlı dissertasiyası, İstanbul, 2003
- 3.O. Kolçak “Ahmet Adnan Saygun”, Kastaş yayınevi, İstanbul 2005
- 4.«Проблемы Восточной Философии», Международный Научно-теоретический Журнал, №1, 2009.tezi, 2004.
- 5.“Yunus Emre Divanı`dan Seçmeler” Hayati Develi, kesit yay. İstanbul 2011.
- 6.Ahmet Say, Musiqi Ensiklopediyası, Başkent yayın evi, Ankara, 1985
- 7.Ahmet Say, Musiqi Ensiklopediyası, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, 2005

**Üz. Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının doktorantı,
“Xor- dirijorluğu” kafedrasının müəllimi
E-mail:aysel_asadova@inbox.ru*

Aysel Asadova

A.ADNAN SAIGON ORATORIUM "YUNUS EMRE" (PART I-II)

The presented article provides a partial analysis of A. Adnan Saygun's "Yunus Emre" Oratorio, who is one of the founders of the Turkish composer classical Turkish school of composition. There are also notes on the features of Sufi music, how it was developed by the composer, the embodiment of the style of the mode-mugam in the work. The study used Turkish and world music literature, magazines, and references to scientific research.

Keywords: *music, divine, structure, mode-mugam structure, analysis,*

Асадова Айсель

A. АДНАНА ОРАТОРИЯ САЙГУНА "ЮНУС ЭМРЕ" (ЧАСТЬ I-II)

В представленной статье разработан частичный анализ оратории "Юнус Эмре" турецкого композитора А. Аднана Сайгуна, основоположника классической турецкой композиторской школы. Также, имеет место, заметки об особенностях суфийской музыки, применения интонаций народной музыки, в частности макама и его разделов композитором, о воплощении стиликомпозитора в произведении. В исследовании использовалась турецкая и мировая музыкальная литература и журналы, приводились ссылки на научные исследования.

Ключевые слова: *музыка, религиозные гимны, фактура, ладо-мугамная структура, анализ,*

(AMEA-nın müxbir üzvü İnarə Məhərrəmovə tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 18.08.2021

Son variant 25.09.2021